

Y. Titomyr

LOVE IN THE MIDDLE AGES: MYSTICISM OF WESTERN CHRISTIANITY

The article is devoted to analysis of the role of concept of love in the works of representatives of medieval mysticism of Western Christianity such as: st. Augustine Aurelius, st. Bernard of Clairvaux, Richard of st. Victor, Bonaventure. Love is defined in phenomenological case as a specific act of intending the Sacred.

Key words: love, mysticism, catholicism, middle ages.

© С. Тітомир

Надійшла до редакції 27.08.2010

УДК 296.4 : 241.11

ДІАЛОГІЗМ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ В ІУДАЇЗМІ

ЗОЯ ШВЕД,

*кандидат філософських наук, асистент кафедри релігієзнавства
Київського національного університету ім. Т. Шевченка*

У статті розглядається проблема співвідношення феномена свободи з такою формою реалізації людської екзистенції, як діалог. Для іудаїзму виявами діалогу на рівні розкриття зв'язку "Я" з "абсолютним Ти" є молитва та пророцтво. Автор доводить, що ці форми діалогу у свій власний спосіб виявляють механізми актуалізації індивідуальної та колективної свободи. Метою свободи виступає повнота розкриття призначення існування людини та людства у світі.

Ключові слова: свобода, комунікація, діалог, молитва, пророцтво.

Постановка проблеми. Уміння слухати та бути почутим є фундаментом для творення відносин взаєморозуміння та взаємоповаги на міжособистісному та суспільному рівнях. Такий спосіб розуміння діалогу відкриває для дослідників широке коло проблематики, де сам діалогізм постає або як філософська концепція, або як інструмент, через який реалізується взаємодія культур, або як метод вслуховування у своєрідність "культурного цілого", або як спосіб зв'язку з іншим, Абсолютом.

Новизна дослідження полягає в тому, що своєрідність теми діалогізму в аспекті її багатозначності (полісематичності) і в плані її поліфункціонального розуміння дозволяє розглянути цей феномен як специфічну форму, у якій здійснюється діалог у площині вільного розгортання індивідуальної екзистенції, відкритої до Бога. Специфіка єврейської релігійної інтерпретації такої зумовленості в українському релігієзнавстві розглядається вперше.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Ґрунтовне вивчення, аналіз, інтерпретацію феномена діалогізму, зокрема в іудаїзмі, проводили відомі представники світової філософської думки, аналіз робіт яких викладено в дослідженні Л. Владиченко [1]. Вітчизняні науковці, зокрема С. Гатальська, В. Малахова, М. Попович, Л. Ситниченко, В. Табачковський

вивчали духовні витoki й перспективи діалогу культур, аспекти його співвіднесення з людською екзистенцією (існуванням), способами вільного спілкування тощо. Релігієзнавчий підхід до діалогу культур висвітлювався в роботах В. Єленського, А. Колодного, Л. Конотоп, М. Лубської, Л. Филипович. Особливість цих робіт полягає у використанні специфічної релігієзнавчої методології, яка передбачає врахування при аналізі будь-яких феноменів певної конфесійної складової, яка залежно від культурно-історичних обставин може суттєво відрізнитися.

Об'єктом дослідження є діалог як умова реалізації індивідуальної свободи.

Предметом дослідження є особливості інтерпретації іудаїзмом ролі діалогу в аспекті реалізації індивідуальної свободи.

Мета і завдання дослідження полягають у виявленні та аналізі особливості діалогічної умови реалізації індивідуальної свободи в іудаїзмі, а до розв'язування завдань належить дослідження особливостей вияву форм діалогу в єврейській релігійній традиції та розкриття особливостей кожного з них в аспекті класичного для іудаїзму розуміння свободи.

Методологічні та теоретичні основи дослідження ґрунтуються на загальнофілософських та спеціальних релігієзнавчих принципах об'єктивності, системності,

№ 5 (105) вересень 2010 р.

толерантності. Використовується підхід компаративного аналізу при виявленні специфіки розуміння та розгортання діалогу в системі релігійних інтерпретацій іудаїзму.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає у виявленні своєрідних для розуміння іудаїзмом особливостей діалогу в його відношенні до реалізації свободи. Практичний результат полягає в можливості переосмислення чинних механізмів формування міжособистісних стосунків усередині релігійної спільноти з урахуванням її включеності в систему суспільних зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Діалог як "універсальна форма відношення "Я-Ти", як спосіб дослідження сутності людини та визначення її реального призначення в житті" [2, с. 161] в івриті має подібний відповідник, у якому зберігається грецьке поєднання частки *ді* (двоє) з *логос* (слово, висловлювання, мовлення) і має такі значення: 1) розмова-бесіда двох - "ду-сіах"; 2) розповідь-бесіда, яка поглиблено розкриває смисл Тори. Цей метод "пошуку істини" особливо поширений у хасидизмі, свідченням чого є ціла збірка бесід, розмов-повчань на кожний тижневий розділ Тори. Розмова тут не просто спілкування, а власне діалог-бесіда, "говоріння", метою якого є з'ясування незрозумілих фрагментів, розкриття нових граней Істини в розумінні іудаїзму. Зауважимо, що співзвучність слів "сіах" (бесіда) і "сімха" (радість) натякають на певну пов'язаність цих явищ у тому сенсі, що додана в слові "радість" літера "м" (мем), яка символізує воду, Тору, робить бесіду приємною серцю і корисною для душі, якщо вона ведеться заради високої мети. Говоріння-спілкування, позбавлене цієї мети, набуває в іудаїзмі зовсім інших характеристик.

Якщо розглядати діалог із урахуванням цього аспекту й не брати до уваги філософське визначення терміна "діалог", а зосередитись на повсякденному, спрощеному його розумінні, то виходить, що діалог - це "говоріння" двох, яке не завжди передбачає розуміння. В івриті для позначення цього проблемного поля розкриття сутності та мети людського спілкування й виокремлення міжособистісних моделей взаємодії, форми ставлення людини до іншого через реалізацію зв'язку Я з Ти, розкриття власної свободи існують інші терміни, глибинний зміст яких має стати предметом окремого аналізу.

Слово, у розумінні іудаїзму, яке водночас є дією [3, с. 14], не просто може, а змінює світ, тому за рівнем глибини пізнань, закріплених у слові, можна правильно оцінювати вплив учинків на людину та світ. Пояснимо тут, що йдеться про пізнання, здійснене цілісною людиною. Яскравим прикладом такого розуміння є відомий фрагмент Танаху "Шир га Шірім" (Піснь Пісень).

Часто цей текст відносять до різновиду любовної лірики. На нашу думку, це лиш один із способів його ідентифікації і розуміння цього тексту можна значно розширити. У тому числі й до інтерпретацій через проблему діалогізму, а значить філософсько-екзистенційну проблематику, у якій максимально розкривається аспект "двекут" Я-Ти. "Я належу своєму другові, а мій друг - мені" [4, с. 15]. Слово як дія знаменує собою шляхи та методи відкриття себе Абсолюту. В іудаїзмі початок такого "відкриття" зумовлюється не тільки свободою людини, але й "допомогою Небес", яка може розкриватися і як дарунок, і як "винагорода", тобто завойоване через удосконалення рис характеру "Світло" [5, с. 106]. Принагідно зазначимо, що цитований вище уривок з Пісні Пісень у своєму оригінально-

му варіанті (тобто на івриті) є підставою для утворення абревіатури, значенням якої є назва місяця року (Елуп). Цікаво, що, згідно з традицією іудаїзму, це саме той місяць, у якому максимально розкриті можливості для діалогу, який людина постійно веде зі світом та Творцем.

Для єврейської релігійної традиції, у плані розуміння виявів діалогу, його (тобто діалогу) важливими способами реалізації є молитва й пророцтво. Найвні в молитві й пророцтві риси діалогу виступають в іудаїзмі способами зближення людини з Абсолютом. Молитва як ствердження активності та відкритості людини до позаприродного представляє людину як активного співрозмовника, ініціатора діалогу. Людина самостійно обирає місце й час молитви, а відтак, молитва постає інструментом "подолання прірви" через наближення кінцевого та обмеженого з безмежним і нескінченим.

Молитва як спосіб сприймається іудаїзмом у декількох аспектах. По-перше, це обов'язок, до якого закликається кожен віруючий, по-друге, молитва є способом безпосереднього зв'язку з Абсолютом. Підкреслимо, що закони та приписи ведення діалогу в такий спосіб походять, зокрема, з книги Пророків (Шмуель I, 1:16). Діалог як спосіб безпосереднього контакту в спілкуванні передбачає промовляння молитви вголос, що стає уособленням намірів людини та її думок. Отже, молитві як формі взаємодії притаманна властивість впливати на відповіді Бога, виявами цього стає реальність, у якій перебуває особистість. Таким чином, у діалозі Я-Ти розкривається механізм поступу історії та духовного розвитку людини. Ця теза розкривається в концепті філософії молитви. Діалогічний характер молитви (тфіла) можна побачити через аналіз тих способів взаємозв'язку людини з Богом, які виокремлює іудаїзм. Це інтелект, емоції, воля та, власне, молитва [6, с. XXX]. Як зазначалося, через молитовний діалог розкривається вища мета цього спілкування, подолання прірви кінцевого і нескінченого (адеха), у чому один із виявів Абсолюту (Царство) віднаходить своє максимальне розкриття. Тому для іудаїзму діалог як спосіб підтвердження вільно обраної форми стосунків має надзвичайно велике значення. Адже вільне прийняття на себе обов'язків та відповідальності "перед Царем" виступає фундаментом віроповчальної та світоглядної настанов іудаїзму. Принагідно зазначимо, що для іудаїзму Абсолютизм спирається на згоду й *добровільне* визнання влади Царя. Ця глибоко містична думка підтверджується аргументом протиставлення понять "володар" і "цар", які мовою оригіналу мають відповідники "мошель" (передбачає абсолютну владу) та "мелех" (власне цар, поняття включає в себе "дорадчий" компонент. Похідним від нього є слово "німлах" - радитися). І в такому розумінні аспекту володарювання виявляється, що діалог (порада) водночас є умовою самої можливості прояву "влади Царя" як залежної від визнання влади.

Додатковий аспект розуміння молитви як діалогу розкривається в плані інтерпретацій індивідуального існування як екзистенційної присутності у світі, у чому й полягає сутність підходу єврейської релігійної філософії, представленій, зокрема, творчістю Маймоніда. Людина, закинута у світ, усвідомлює своє перебування у світі як "екзистенційну боротьбу" людини у Всесвіті і зі Всесвітом, що, у свою чергу, актуалізує потребу в спілкуванні, промовлянні молитви-заклику з "безодні самотності" до трансцендентного за співчуттям і проханням про допомогу. Такий підхід пропонує розуміти молитву одночасним підтвердженням свободи людини, адже остання (тобто людина), звільняючись від

зовнішніх проявів "кризових ситуацій", отримує внутрішню свободу. У цій свободі криза екзистенційна не минає, але її наявність є не покаранням, а умовою, зокрема, для розуміння та реалізації мети людського існування: виокремити реальність й ілюзорність, розставити акценти серед незначного й визначального.

Беручи до уваги той факт, що підходів до розуміння феномена молитви в іудаїзмі досить багато, ми зупинилися лише на одному з них, який безпосередньо пов'язаний з темою нашого дослідження. І як проміжний висновок можемо зазначити, що молитва як одна з форм діалогу є унікальним засобом розуміння іудаїзму, способом реалізації свободи, яка реалізується в екзистенційному вимірі. Тобто сама молитва підтверджує наявну в людині свободу до визнання несамостійності та підпорядкованості власного життя, коли добровільно визнається розумність (інтелектуальна складова) і справедливність (емоційна складова) світобудови.

Ще одним способом ведення діалогу між Я та абсолютним Ти в іудаїзмі виступає пророцтво. Виразний зв'язок між молитвою та пророцтвом виявляється в аналізі історії сну Якова, коли він побачив драбину, що своїм кінцем губиться в небі. Інтерпретатори цього фрагмента наголошують, що його полісемантичний зміст створює підстави для нав'язування ідей, що молитва не тільки наближує людину до Абсолюту, але й зумовлює розкриття самих потенцій особистості до духовного зростання, "підйому".

Так, П. Полонський, формулюючи питання про способи реалізації індивідуальної свободи, зазначає, що в людини є можливість безпосереднього спілкування з Творцем: "Я говорю з Ним, Він говорить зі мною, і я Його чую та розумію" [7, с. 11]. Ця здатність людини до прямого спілкування реалізується в розумінні іудаїзму через різні форми пророцтва. Коментуючи книги пророків, рав Нахум Шатхін пропонує певну диференціацію в підходах до розуміння самого призначення цих текстів. З одного боку, пророцтва є джерелом для виведення певних законів повсякденного життя (галахот), а з іншого (і це важливий для нас аспект) вони є "досвідом" морального вдосконалення. Цей другий аспект розкриває ще один рівень у розумінні іудаїзмом діалогічних підстав реалізації свободи, тут ідеться про можливість добровільного вступу людини на шлях, який передбачений самою метою існування особистості. Усе, що вчиняє людина у своєму остаточному вияві, передбачає реалізацію її свободи, але сама свобода виявляється не стільки в наявності виборів, скільки в можливості відмови від заборонених вчинків, - наголошується в традиції іудаїзму.

І якщо можливість молитви відкрита для кожного, то для пророцтва потрібні певні якості, котрі згадуються у Вавилонському Талмуді в Трактаті Шабат. Ці якості - мудрість, багатство та сила. Потреба цих якостей, особливо двох останніх, полягає в тому, що саме завдяки їм людина, долаючи їх можливі негативні впливи, спроможна піднятися до розкриття такого рівня духовності, який дістав назву пророцтва. У цьому плані цінним джерелом аналізу стає книга Йони, у якій розповідається про те, як людина зобов'язується пророцтвом, але не позбавляється свободи. Основний висновок полягає в тому, що два центральних образи книги (особистість та світ, тобто сам Йона та "велике місто") співвідносяться в конфлікті, який можна розв'язати через ствердження ідеалу життя, обрати який кожен повинен вільно та свідомо. У діалогах цієї книги наявна ідея морального вибору, яким керується сам пророк, і в завершальному уривку виявляється, що людині, якій притаманне милосердя, не є чужим і по-

чуття відповідальності. Ця єдність наявного вибору, відповідальності та милосердя для іудаїзму суть умови, у яких може реалізуватися свобода, а способи прийняття рішення та способи його реалізації можуть набирати форм і молитви, і пророцтва.

У цьому зв'язку варто звернути увагу на ще один аспект пророцтва, на якому наголошує П. Флоренський. Будучи певним виразом особливостей релігійної культури, пророцтво уособлює в собі те специфічне, що вирізняє "бачення і мовлення". Індивідуальне та унікальне східного типу культури (зокрема в іудаїзмі як його специфічного вияву) упривнюються в діалозі: між почутим і промовленим. Виявляючи здатність зіставляти себе та світ у плані співвимірності в можливому спілкуванні, людина розкриває свою цінність вільно вступати в діалог. Ця "ситуація діалогу" [8, с. 106] відкриває можливість розуміння світу, місця та призначення індивідуальності. І якщо ці завдання не розв'язуються "одночасно", вони все ж можуть з'ясуватися під час самого діалогу.

Діалог в іудаїзмі є також способом утвердження "індивідуального і загальнонаціонального монотеїзму" [9, с. 131]. Індивідуальний діалог людини з Богом, що ґрунтується на свободі, яка гарантує духовну незалежність, виступає критерієм та способом удосконалення людини [Там само].

З іншого боку, зв'язок людини та Бога в інтерпретаціях іудаїзму ґрунтується на підкореності, яка, у свою чергу, спирається на вільну від примусу віру, вибір якої є закликком до реалізації свободи особистості. У Талмуді (Трактат Брахот) наводиться висловлювання, у якому ця теза проявляється достатньо виразно: "Усе в руках Небес, окрім страху перед Небесами". Єврейські мудреці, інтерпретуючи цю думку, віднаходять багато її аспектів і у зв'язку з поняттям-концептом Тшува (повернення-розкаяння), і в ідеї Тікун (виправлення), і в плані розуміння реалізації свободи, до якої закликає Тора: "А тепер Ізраїль, чого Господь, Бог твій, вимагає від тебе? Тільки боятися Господа Бога твого, ходити всіма Його шляхами, і любити Його, і служити Господу, Богу твоєму, всім серцем і всією душею твоєю" [10, с. 23]. Для інтерпретаторів визначальним постає навіть зусилля, яке докладає людина в плані розуміння покликів серця й душі відповідати вимогам "шляху життя" в любові та тремтінні.

Пристрасть до свободи, у якій реалізується позитивний аспект останньої (тобто вибір добра та відсторонення від зла, як їх розуміє іудаїзм), виступає одночасно унормовуючою складовою діалогу з Богом. Як зазначав М. Бубер, виходячи саме із цього, можна стверджувати, що екзистенційною основою можливості ведення діалогу є реалізація цілісності через вільне підкорення Духовній Досконалості. Цей діалог можливий за умов беззастережної довіри та розуміння, а його (діалогу) прояв або дію ми можемо спостерігати у світовій історії [11, с. 238, с. 250]. До речі, думку про відповідність діалогу між народом Ізраїлю і Богом як форму, у якій реалізується мета творіння, що розгортається в історії, розглядав уже рав Авраам Іцхак Кук (1865-1935). У вченні цього релігійного мислителя акценти переносилися з проблеми діалогу між християнством та іудаїзмом, як це було представлено в роботах М. Бубера та П. Полонського [11; 12], на проблему діалогу Бога з єврейським народом, кожне індивідуальне Я якого є носієм творчого потенціалу, здатного реалізувати найвищий задум, утілений у сенсі життя.

Таким чином, не тільки індивідуальність, але й народ як колективне Я, тобто Ізраїль-Особистість, використовуючи принцип свободи, через колективну дію

слова спілкується з Богом, натомість події, які супроводжують долю Ізраїлю в історії, є словами Бога до Ізраїлю. Тут актуалізується проблематика національної єдності, "національного тіла" (за висловом Лева Ребета [13]), що потребує окремого дослідження, тому ми не будемо тут детально її аналізувати.

Відповідно до мети зосередимося на індивідуальному аспекті розуміння діалогу, який розуміється іудаїзмом одночасно як спілкування, молитва, пророцтво і дія. У єврейській релігійній культурі зберігаються в основному індивідуалістичні вияви означених форм діалогу, до яких належать також традиції різноманітних напрямків класичного іудаїзму, які по-своєму розв'язували питання пріоритетності способів спілкування людини і Бога, у процесі якого постійно відкриваються нові горизонти "одкровення, що продовжується". У цьому плані іудаїзм віднаходить такі сфери реалізації діалогу, у яких вимогою постає власне свобода індивіда. Це, наприклад, сфера творчості. Класичний підхід наголошує, що характеристика Бога як Творця для іудаїзму є показовою в тому плані, що ідея творчості закладена в самій тезі подібності людини до "свого кореня", як наслідок, саме через творчу діяльність людина виявляє свою здатність та спрямованість на діалог. З огляду на те, що в єврейському розумінні свобода необхідно пов'язана з метою володіння нею, це передбачає обов'язкове усвідомлення "чому має бути присвячене життя". Пояснимо лише невеликий аспект цієї думки.

У Торі (Глава Шмот) кінцевою метою свободи є не звільнення від рабства, а здійснення служіння. Таким чином, мета свободи постає метою життя, іншими словами, самим життям реалізується свобода людини, а відмова від мети тягне за собою відмову від смислу. Наче в постійному усвідомленні смислу здійснюється свобода людини, і дороговказом на шляху утримання смислонастановчої ідеї служіння виступають форми діалогу, у яких прояснюється "задум Свободи".

Як наголошує Є. Свірський, свобода постає не просто можливістю обирати, а є способом правильного досягнення Меті. Правильного в значенні максимального відповідного потреби людини реалізовувати свій духовний, емоційний, інтелектуальний потенціал [14].

І якщо метою свободи є діалог, то способом її реалізації в іудаїзмі постають такі діалогічні за своєю сутністю способи, як, наприклад, розуміння Мудрості (Слова Тори), спілкування-навчання з іншими людьми, самоаналіз як внутрішній діалог. Особистість, таким чином, як образ Бога втілює і мету творіння: це діалог людини і Бога.

Висновок

Феномен свободи та розуміння форм діалогу в іудаїзмі має власні своєрідні ознаки, які відрізняються

від загальнофілософських та полягають у тому, що і свобода, і діалог як умова її реалізації виступають лише передумовою для більш глибокого проникнення в розуміння та виконання призначення людини. Вона живе не заради свободи. Її існування не зумовлене лише вимогою "олюднення світу". Людина в іудаїзмі спроможна повною мірою розкрити власний потенціал та спробувати виконати своє призначення за умов розуміння наведених обставин, де діалог є можливістю служіння, заради якого і надається свобода.

Перспективами подальших наукових розвідок є висвітлення проблеми співвіднесення феноменів діалогізму та спілкування в іудаїзмі, що передбачає виокремлення в наступних дослідженнях особливостей інтерпретативних моделей діалогу в різних напрямках традиційної релігійної думки (Харедім, Хасидизм, Ха-Бад, ортодоксальний модернізм тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Владиченко Л. Д. Філософські та релігійні аспекти проблеми діалогу: компаративний аналіз творчості Мартіна Бубера та Михайла Бахтіна : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.11 / Л. Д. Владиченко ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2007. - 189 с.
2. Озадовська Л. Діалог / Л. Озадовська // Філософський енциклопедичний словник. - К. : Абрис, 2002. - С. 161.
3. Асман М.-Р. раввин. О тайнах Каббалы / раввин М.-Р. Асман // От сердца к сердцу. - Апрель 2009. - № 77. - С. 12-16.
4. Шир га-Ширим // Пять магілот и Гагада шел Песах. - Иерусалим : Шамир, 1998. - С. 450.
5. Безансон И.-И. Всегда есть надежда / И.-И. Безансон. - Иерусалим : Шир-хадаш, б/г. - С. 180.
6. Сидур. Врата молитвы на будни, Субботу и праздники / Сидур. - Иерусалим-Москва : Маханаим, 1993. - 692 с.
7. Полонский П. Перевоплощение / П. Полонский. - Иерусалим, 2001. - С. 367.
8. Гатальська С. М. Проблема типологізації культури: діалогічна перспектива / С. М. Гатальська // Вісник Міжнародного Соломонового університету. Юдаїка. - К., 2000. - С. 100-111.
9. Полонский П. Рав. Каббала и новый этап в развитии иудаизма / П. Полонский, А.-И. Кук. - Маханаим - Бейт ха-Рав, 2006. - 570 с.
10. Экев // Дварим. Пятикнижие. С толкованиями Раши. - Иерусалим : Гешер - Ха-Тшува, 1990. - 43 с.
11. Бубер М. Церковь, государство, народность, еврейство / М. Бубер // Избранные произведения. - Иерусалим : Библиотека Алия, 1979. - 345 с.
12. Полонский П. Две тысячи лет вместе. Еврейское отношение к христианству / П. Полонский. - Иерусалим : Маханаим, 5768/2008. - 191 с.
13. Ребет Л. Теорія нації / Л. Ребет. - Львів, 1997. - 192 с.
14. Свірський Е. Свобода и выбор / Е. Свірський. - Иерусалим : Эш-А-Тора, 1997. - 54 с.

Z. Shwed

DIALOG AS A CONDITION OF REALIZATION OF FREEDOM IN JUDAISM

In the article examines the problem of comparing the phenomenon of freedom with a form of human realization of existence, such as dialog. For Judaism, prayer and prophecy are the opening to the connection of "I" and the absolute "You". These forms of dialog, in their own way, appear to be mechanisms of the actualization of individual and collective freedom. The goal of this freedom appears to be the full understanding of the purpose of man and humanity in the world.

Key words: freedom, communication, dialog, prayer, prophecy.

© З. Швед

Надійшла до редакції 03.09.2010

№ 5 (105) вересень 2010 р.